

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Узагальнюються погляди на сутність педагогічної майстерності, аналізується її специфіка та потенційна здатність майбутнього педагога досягати вершин педагогічної майстерності. Наводяться основні соціально-психологічні фактори, які мають вирішальне значення при виборі молодого людиною професії педагога та складають фундамент подальшого формування професійної майстерності.

Ключові слова: учень, студент, педагог, вчитель, педагогічна майстерність особистості, педагогічний талант, професійна успішність, особистісні якості, професіограма педагога.

Обобщаются взгляды на сущность педагогического мастерства, анализируется ее специфика и потенциальная способность будущего педагога достигать вершин педагогического мастерства. Приводятся основные социально-психологические факторы, которые имеют решающее значение при выборе молодым человеком профессии педагога и составляют фундамент дальнейшего формирования профессионального мастерства.

Ключевые слова: ученик, студент, педагог, учитель, педагогическое мастерство личности, педагогический талант, профессиональная успешность, личностные качества, профессиограмма педагога.

У численних працях науковців педагогічна майстерність розглядається як високий рівень професійної діяльності фахівця, як вияв творчої активності педагога, комплекс професійних якостей, що дозволяє досягати високого рівня результативності праці, як синтез знань, умінь і методичних навичок учителя, як здатність педагога створювати активне пізнавальне середовище тощо. Не зважаючи на велику кількість визначень, вони мають спільну ознаку –

педагогічна майстерність є проявом особистісних властивостей педагога і тому має бути предметом психологічної науки.

Специфіка педагогічної майстерності полягає, зокрема, в тому, що для успішної професійної діяльності особистісні якості викладача мають першочергове значення по відношенню до рівня його обізнаності, професійної компетентності, яку можливо сформувати лише на базі достатнього рівня розвиненості цих якостей. Цю особливість легко спостерігати на прикладі, коли улюблений викладач студентів формує і відповідне позитивне ставлення до свого предмету. Ще більше ця тенденція спостерігається в умовах початкової школи, коли перший вчитель стає для учнів “людиною на все життя”, а від успішності стосунків з ним залежить успішність встановлення стосунків з дорослими взагалі.

Саме тому, важливим є питання про потенційну здатність майбутнього педагога досягати вершин педагогічної майстерності. Що зумовлює високий професійний успіх одного викладача і професійні невдачі іншого за умов докладання однакових зусиль при підготовці до лекцій? Де знаходяться глибинні витoki педагогічного таланту? Які взагалі психологічні передумови визначають можливість досягнення педагогом високого рівня професійної майстерності?

Для відповіді на поставлені питання розглянемо основні соціально-психологічні фактори, які мають вирішальне значення при виборі молодою людиною професії педагога. Саме ці фактори являють собою міцний фундамент подальшого формування професійної майстерності.

До першого фактору слід віднести той унікальний зміст внутрішнього світу дитини, який ми називаємо індивідуально-психологічними задатками. Ці задатки поступово збагачуються соціальним досвідом і можуть розглядатися як сукупність певних передумов, які детермінують обрання молодою людиною професії педагогічного профілю. Іноді здається, що бажання юнака чи дівчини обрати певну професію ґрунтується тільки на досвіді сьогодення, однак людські бажання мають і підсвідому складову яка, нерідко, справляє дієвий

вплив на поведінку особистості. Кожній дитині подобається те, що в неї добре виходить, за що її цінують батьки чи друзі, що закріплюється на внутрішньому плані почуттям задоволення.. Так, з перших років життя у дитини можуть проявлятися інтерес до людей, гуманістична спрямованість, вміння слухати та розповідати, лінгвістичні здібності, які з часом складатимуть основу її професійної майстерності..

Надалі, сімейне виховання може скласти сприятливе підґрунтя для прояву цих особистісних характеристик. У перші роки життя дитини особистий приклад батьків являє для неї ідеальний взірець досконалості. Дитина наслідує ходу, інтонації голосу, певні дії дорослих. Сімейні цінності поступово засвоюються дитиною і стають її особистими цінностями. Нерідко в родині педагогів діти обирають саме цю діяльність як професійну, оскільки свідомо і несвідомо засвоюють ставлення батьків до своєї праці.

Значну роль у становленні професійних інтересів дитини відіграють засоби народного фольклору - казки, оповідання, приказки, в яких звеличується роль навчання, мудрості, пошуку істини. Так, казкові герої, які здійснюють героїчні подвиги, зустрічаються з небезпекою, навчаються мудрості або навчають інших викликають у маленької дитини відчуття захоплення, прагнення до наслідування. Таким чином вступають в дію механізми емоційного закріплення, ідентифікації з героєм та ін. Аналізуючи змістове наповнення більшості мультиплікаційних та дитячих кінофільмів 70-80 років ми можемо побачити чимало позитивних прикладів кіногероїв, які звеличують ідеали мудрості, потягу до знань. Опитування сучасних дошкільнят і учнів молодших класів показують, що найпопулярнішими героями для них є Том і Джері з відомого мультфільму. Серед сучасних старшокласників у багатьох випускних класах не знаходиться і жодного бажаного обирати професію педагога.

Важливе місце у виборі майбутньої педагогічної діяльності посідають дитячі ігри. В процесі гри дитина, неначе приміряючи різний одяг, вибирає та засвоює різні соціальні ролі. Так, гра "доньки-матері" допомагає засвоїти зміст

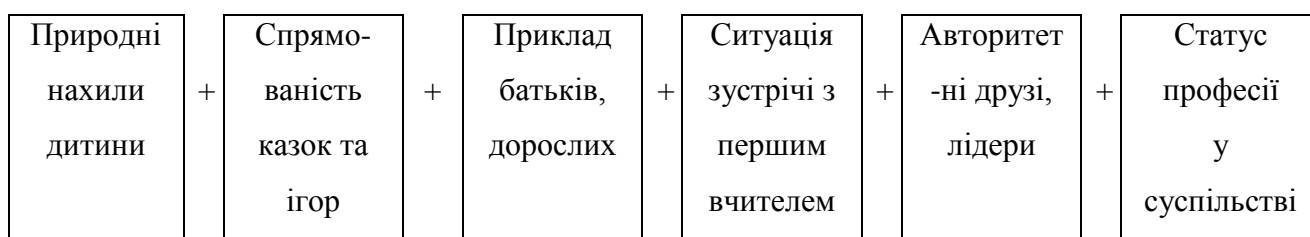
сімейних відносин, а гра "в школу" - формує схильність до засвоєння знань або навчання інших. Як правило, стійкий дитячий інтерес до такої гри у майбутньому перетворюється у професійний.

Не можна обминути і особливості навчання дитини та характер її зустрічі з першим вчителем. Цієї зустрічі дитина чекає з нетерпінням, хвилюванням, а іноді - острахом. Слова першого вчителя мають надзвичайний вплив (іноді більший, ніж слова батьків), а його образ та ім'я, частіше за все, залишаються в пам'яті на все життя. Природно, що цей образ може у подальшому зумовлювати обрання спеціальності педагогічного профілю.

Значний вплив на професійну орієнтацію юнака чи дівчини мають також авторитетні для неї друзі або соціальні лідери. У спілкуванні з ними молоді люди дізнаються про переваги того чи іншого виду діяльності, особливості професії. Нажаль, багато сучасних вчителів не пишаються власною професією і не передають свого захоплення дітям з відомих економічних причин.

До наступної передумови, яка позначається на виборі майбутньої професійної діяльності слід віднести престижність професії у соціумі. Престижні професії приваблюють молодь перспективами кар'єрного зростання, високим матеріальним забезпеченням. За статистичними даними рейтинг престижності педагогічних професій в Україні значно знижується. Пропорційно до цього збільшується дефіцит висококваліфікованих педагогічних кадрів.

Таким чином соціально-психологічні передумови вибору педагогічної діяльності мають у своїй основі індивідуальні властивості дитини та формуються протягом її подальшого життя, зазнаючи впливу багатьох чинників (Рис.1).

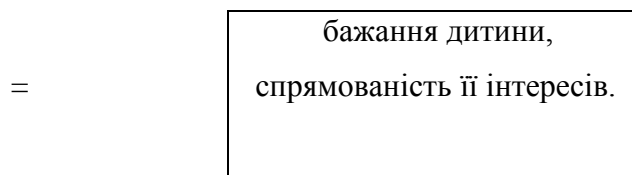

Рис.1. Соціально-психологічні передумови вибору педагогічної діяльності.

Однак, емоційного потенціалу, акумульованого в дитячих мріях, бажаннях та інтересах ще недостатньо для остаточного позитивного прогнозу подальшої професійної успішності.

До наступного фактору, що детермінує вибір педагогічної професії та зумовлює потенційну здатність досягати високого рівня професійної майстерності слід віднести відповідність особистісних якостей юнака чи дівчини вимогам педагогічної діяльності. Як правило, ця відповідність встановлюється за допомогою результатів психологічного діагностування, яке проводиться у старших класах або на момент вступу абітурієнтів до училищ, технікумів та ВНЗ. У процесі діагностування виявляється професійна спрямованість особистості та встановлюється відповідність між виявленими показниками і вимогами означеної діяльності (рис2).

Так, для професії педагога найсприятливішою вважається орієнтація на професії типу Людина-Людина. До цієї професійної спрямованості відносять також професії лікаря, вихователя, психолога і т.д. Ця група професій вимагає від спеціаліста, перш за все, успішної взаємодії з людьми, розвиненої емпатії, гуманістичної спрямованості.

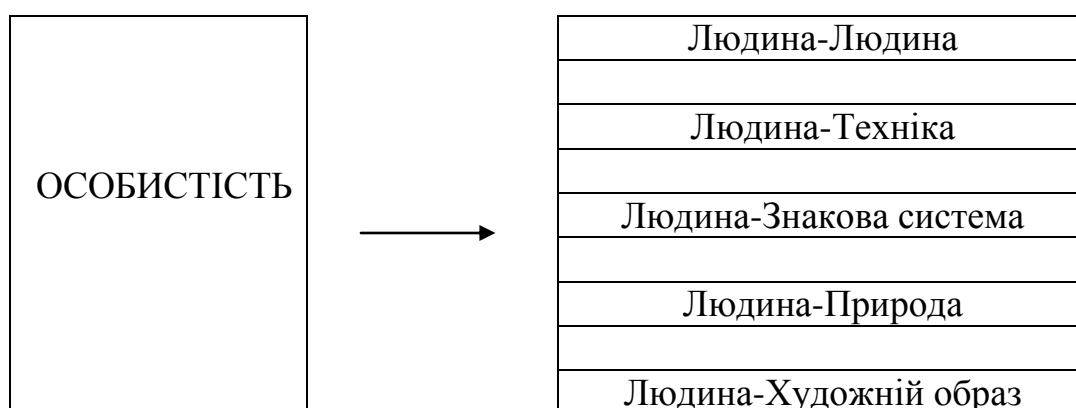

Рис. 2. Основні типи професійної спрямованості особистості як психологічний фактор педагогічної майстерності.

З іншого боку педагогічна майстерність вимагає керування голосом, поставою, здатністю до утримання уваги дитини, тобто здатностями, притаманними професіям мистецького напрямку і, зокрема, акторському мистецтву. Зважаючи на це, однією з умов досягнення педагогічної майстерності є виражена спрямованість особистості за напрямом Людина-Художній образ.

Крім того, кожний викладач є носієм знань певного профілю, певної галузі людських знань, що також має відобразитися у результатах діагностики професійної спрямованості. Наприклад, у викладача мови високими будуть показники за напрямом “Людина-Знакова система”, у викладача радіоелектроніки – показники “Людина-Техніка”.

Здавалося б, індивідуально-психологічні задатки особистості та сформована професійна спрямованість є достатніми для прогнозу досягнення нею високого рівня педагогічної майстерності. Однак чи були ці здатності розвинені в необхідній мірі? Чи вдалося молодій людині у подальшому примножити отримані від природи таланти?

У подальшому досягнення педагогом вершин педагогічної майстерності вимагає постійного розвитку професійно необхідних якостей та здібностей. Важливою умовою майбутнього професійного успіху слід вважати відповідність вже сформованих особистісних якостей вимогам сучасної педагогічної діяльності. Означені вимоги, поєднані у складі професіограми вчителя, викладача, педагога структуровані, як правило, за такими компонентами як нейродинаміка, психомоторика, сенсорно-перцептивна сфера, пам'ять, увага, мислення, інтелект, емоційно-вольова сфера, характер тощо. Розглянемо приклад такої професіограми (рис.3) [13].

Особистісні якості педагога ↔	1	Нейродинаміка	Підвищені вимоги до врівноваженості, рухливості та сили психічних процесів
	2	Психомоторика	Добра координація рухів, швидкість реакції
	3	Сенсорно-перцептивна сфера	Правильне сприйняття кольорів та звуків, орієнтація у просторі, значний обсяг зорового сприйняття
	4	Пам'ять	Добра довготривала та оперативна пам'ять
	5	Увага	Концентрація, переключення та розподіл уваги
	6	Мислення	Розвинене наглядно-образне, абстрактно-логічне мислення
	7	Інтелект	Розвинений вербальний
	8	Емоційно-вольова сфера	Висока емоційна стійкість, емпатичність, добра вольова регуляція
	9	Риси характеру	Уважність, спостережливість, акуратність, ідейність, впевненість

Рис. 3. Залежність між особистісними якостями педагога та вимогами професіограми.

Риси та якості, подані в її складі, притаманні вже сформованій особистості, що не виключає їх подальшого розвитку. Наведені характеристики можна було б доповнити показниками духовності, моральності, вимогами до стилю спілкування, комунікативними здібностями тощо.

Таким чином, вибір молодого людиною відповідної професії здійснюється не тільки свідомо, але й під впливом підсвідомих факторів і може розглядатися

як сукупність

- індивідуально-психологічних задатків
- сформованої професійної спрямованості
- розвинених в достатній мірі особистісних якостей, які відповідають вимогам професіограми педагога.

У реальному житті вибір педагогічної професії нерідко зумовлюється і невдалим вступом молодшої людини до інших ВУЗів або спроможністю батьків пристроїти свого нащадка саме до педагогічного навчального закладу. В цьому випадку професійна діяльність носить, як правило, тимчасовий характер, адже перші ж серйозні випробування (конфліктні ситуації з дітьми, труднощі навчально-виховного процесу) визначають невідповідність особистісних характеристик педагога вимогам обраної професії. За таких умов досягнення високого рівня педагогічної майстерності бачиться неможливим.

Вибір педагогічної професії та перші кроки в цьому напрямі є певними етапами самоідентифікації молодшої людини з образом “ідеального педагога”, який в уяві кожної молодшої людини є своїм. Наближення до цього образу вимагає трансформації внутрішнього світу, результатом якої є зовнішні зміни у поведінці, спілкуванні, у появі спочатку розрізнених елементів, а потім і стійких ознак педагогічної майстерності. Таким чином особистісне зростання фахівця позначається на успішності його професійної діяльності. Прогрес у цьому процесі значною мірою залежить від того, наскільки майбутній майстер-педагог уявляє які саме особистісні риси та здібності необхідно розвинути першочергово. Зважаючи на це, визначимо провідні психологічні ознаки, які детермінують розвиток педагогічної майстерності і які можна розглядати як певні її критерії.

Першою з них є гуманістична спрямованість викладача, в якій втілюється любов до дітей та людей взагалі. Гуманістична спрямованість складає основу духовного потенціалу особистості і є обов'язковою умовою психолого-педагогічної діяльності [5]. На практиці гуманістична спрямованість знаходить прояв у доброзичливості педагога, його уважному ставленні до учнів та колег.

В кожній людині такий педагог вбачає, перш за все, унікальну особистість гідну поваги. В ході навчально-виховного важко уникнути величезної кількості психологічних труднощів як у стосунках з учнями, так і в колективі колег. Гуманістична спрямованість сприяє дотриманню емоційної стабільності, саногенного мислення, адже саме ідеали, смисли та цінності визначають спрямованість інтелекту особистості.

Важливою ознакою педагогічної майстерності є також готовність викладача до постійного особистісного самовдосконалення. Саме такий педагог буде цікавим як особистість, саме у такого педагога учні захочуть навчатися, наслідувати, переймати. Здатність до постійного самовдосконалення являє собою природній амортизатор професійній деградації особистості. Відсутність цієї здатності призводить з часом до посилення консерватизму, моралізаторства тощо. Вчитель, який прагне до самовдосконалення свідомо розвиває в собі такі позитивні риси та якості як доброзичливість, оптимізм, оригінальність, врівноваженість, дотепність та ін.

Суттєвою психологічною ознакою педагогічної майстерності є також активна пізнавальна діяльність викладача; володіння ним сучасними предметними знаннями та методиками. Якщо ж педагог не вчиться сам - йому важко розуміти та відчувати учбові труднощі вихованців, зміст його занять з часом стане не актуальним для молоді. Згідно до вимог професіограми він повинен у досконалості знати свій предмет, педагогіку, психологію, останні досягнення цих наук [13].

Особливого значення набуває також творче ставлення до професійної діяльності. Розвиток творчого потенціалу важливий не тільки для професій психолого-педагогічного профілю, однак саме тут творчість дозволяє незалежно від віку залишатися на висоті професійної майстерності, реалізуючи творчий потенціал через передачу цінного досвіду та знань молоді.

Однією з провідних ознак педагогічної майстерності є також володіння викладачем сучасними інноваційними технологіями, методами та методиками. Слід зазначити, що інформаційний простір світу збільшується в геометричній

прогресії. Нажаль, в нашому суспільстві педагогічні працівники не встигають опрацьовувати відповідний матеріал з Інтернету, світових літературних джерел. З роками прихильність до одних і тих самих методів діяльності нерідко перетворюється у певну консервативність і навіть агресивне ставлення до всього нового. Від цього страждають як учні, студенти, так і самі викладачі.

Ще однією з психологічних ознак слід назвати високу культуру і, зокрема, культуру спілкування вчителя, викладача. Адже основним засобом взаємодії учня і вчителя виступає мова, живе слово. Наявність сприятливих умов для професійного спілкування позитивно впливає на розвиток мовлення педагога. Тому, участь не тільки в педагогічних нарадах у навчальному закладі, але й у наукових конференціях, семінарах, круглих столах є необхідною умовою зростання культури спілкування і, в кінцевому рахунку – педагогічної майстерності викладача.

Список ознак педагогічної майстерності можна продовжувати, однак саме у педагогічній діяльності яскраво проявляється залежність майстерності фахівця від його особистісного потенціалу. Тому розвиток педагогічної майстерності детермінується, передусім, особистісним розвитком професіонала.

Спілкування з керівниками навчальних закладів дозволяє стверджувати, що однією з актуальніших освітніх проблем є проблема мотивації розвитку педагогічної майстерності. Її розв'язання вимагає створення у навчальному закладі таких психолого-педагогічних умов, за яких кожен викладач прагнув би до активного професійного зростання. При цьому звичний підхід врахування педагогічного досвіду працівника на сьогодні втрачає свою дієвість.. Такий підхід сприяє “урівнялівці” в оцінюванні педагогічної праці, негативно впливає на стимулювання, заохочення педагогічного складу, адже викладачі, які мають однаковий педагогічний стаж можуть мати різні рівні професійної майстерності. Висока плинність педагогічних кадрів змушує керівників шукати не спрощені, а найбільш дієві засоби оптимізації управління і, зокрема,

заохочення, мотивації працівників. Справедливе ж заохочення вимагає справедливої оцінки успішності їх професійної діяльності.

Слід зауважити, що набагато легше оцінити внесок працівників, діяльність яких пов'язана з матеріальним виробництвом. Наприклад, за кількістю та якістю продукції порівняти професійну майстерність та продуктивність праці токарів, слюсарів чи монтажників радіоапаратури. Це ж завдання ускладнюється тоді, коли якість продукту не можна однозначно співставити з матеріальним еквівалентом. Наприклад, серед двох продавців, які зуміли реалізувати певну кількість товарів, більш якісною буде праця того, який здійснив більш якісне обслуговування покупців, був більш ввічливим, уважним до них. І саме тут проблема оцінки якості праці ускладнюється, переходячи до внутрішнього, психологічного виміру.

Таким чином процес оцінювання професійної майстерності залежить від змістових характеристик діяльності і буде ускладнюватись відповідно з переходом від матеріального до духовного виробництва. Педагогічна діяльність є різновидом духовного виробництва, тому її оцінка має спиратися на психологічні закономірності, механізми та засоби діагностики [12].

Література

1. Абульханова-Славская Н.А. Деятельность и психология личности. -М.: Наука, 1980. - 230 с.
2. Грищенко О.А. "Вплив інноваційних технологій на розвиток педагогічної майстерності вчителя"// Педагогічний процес: теорія і практика. Вип. №1.- Київ, 2002, С.7-18.
3. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Ред. кол. І.А.Зязюн, В.О.Зайчук, В.М.Доній, Н.Г.Ничкало, І.Л.Лікарчук, Є.М.Судаков. - К.: 1995. - 160 с.
4. Довідник професій. Упорядники Д.О.Закатнов. Н.В.Жемера, М.И.Тименко. Видавництво "Українська книга", Київ, 1999. -312 с.
5. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для

вчителів. - Рідна школа, 1995. - №7-8, С.31-50.

6. Иванова Т.В. Диалог культур как форма осуществления коммуникационного взаимодействия в учебном процессе // Гуманітарні науки.-2001.-№1. С. 66-76.
7. Климов Е.О. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. вузов. - Ростов-на -Дону: Феникс; 1996. - 512 с.
8. Козій М.К. Громадянськість - провідна риса сучасного вчителя, вихователя // Проблеми адаптації студентів до навчання за умов фахової ступеневої підготовки. - Хмельницький, 2002 р, С.106-115.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Изд-е 2-е. - М.: Политиздат, 1977. - 304 с.
- 10.Лещенко М.П. Теоретико-методологічні засади педагогічної майстерності вчителя в умовах особистісно-орієнтованого навчання // Серія “Педагогіка і психологія”: Наук.записки.-Вип.5.-Вінниця,2001.- С.174-176.
- 11.Пилипчук В.В. Розвиток творчості вчителя при адаптованому колективному навчанні // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Наук.-метод.журнал.-2001.-Ч.1,С.305-310.
- 12.Помиткін Е.О. Психолого-педагогічні підходи до оцінювання педагогічної майстерності викладача // Вісник Черкаського університету. – Випуск 43. – Черкаси. – 2002. – С.123-127.
- 13.Профессиограммы и профессиокарты основных профессий. Методическое пособие. Под ред. В.В.Ерасова. Кн.2. – С.195.
- 14.Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. Г.О.Балла - К.: ІПППО АПН України, 1998. - 160 с.
- 15.Солдатенко М.М. “Самостійна навчально-пізнавальна діяльність, як засіб забезпечення неперервності освіти”// Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Зб.наук.праць / За ред.І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало.- у 2-х частинах.- Ч.1- К., 2001.-С.186-190.

16.Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: (Монографія)

За ред. Н.Г.Ничкало. - К.: - 450 с.

Питання до розділу

1. В чому полягає психологічний зміст педагогічної майстерності?
2. Що зумовлює можливість досягнення педагогом вершин педагогічної майстерності?
3. Які існують соціально-психологічні передумови вибору педагогічної діяльності?
4. Ознаки педагогічної майстерності
5. Чим детермінується в першу чергу розвиток педагогічної майстерності викладача?